

УДК 821.161'01-97«11/13»

Тетяна Вілкул

ТЕРМІНИ «ПОКАЯНИЕ» ТА «ПОКАЯТИ СЯ» У «ПОВІСТІ ВРЕМЕННИХ ЛІТ»¹

DOI: 10.5281/zenodo.6791925

© Т. Вілкул, 2022. CC BY 4.0

Статтю присвячено дослідженню термінології покаяння у старших давньоруських текстах. Якщо точніше, вивчається використання іменника «покаянье» та дієслова «покаяти ся» у «Повісті временних літ». Нашим завданням є простежити усі випадки слововжитку і спробувати з'ясувати, що спонукало до їх появи. Тоді як семантика покаяння розробляється в працях з історії церковного права, середньовічної книжності та духовного життя, загальних проблем взаємин людини і світу в середньовіччі, використання цих слів у літописах та інших історичних наративах привертає менше уваги гуманітаріїв. Стверджувалося, що іще за життя князів літописці радо відзначали скоєні тими гріхи, щоб змилостивити Бога. Насамперед треба вказати, що слова «покаяние» та «покаяти ся» ПВЛ вміщує порівняно в небагатьох статтях. Вони повністю відсутні в описах початку історії та язичницької Русі й уперше з'являються в оповіді про «поганську реформу» Володимира Святославича 980 р. Загалом нараховується лише трохи більше десятка контекстів, що означає, що ними не розмінювалися в буденних описах. Крім усього іншого, Початковий давньоруський літопис, на відміну від джерел 2-ї пол. XII та XIII ст., практично не вживає слово «покаяние» в описах діянь князів. Єдиним винятком є згадка Володимира Святославича, коли освітлювалася найважливіша для історії Русі, з точки зору середньовічних авторів, подія охрещення. Відтак, ім'я князя потрапило у відповідний контекст виключно через висвітлення теми охрещення. В усіх інших випадках книжники, схоже, намагалися уникати імен князів у тих місцях, де експліцитно згадувалися «покаяние» та «покаяти ся».

Ключові слова: Давня Русь, «Повість временних літ», давньоруські літописи, середньовічна література.

«Покаяння» належить до центральних понять у світосприйнятті середньовічної давньоруської християнської людини. Семантика «покаяння» розробляється у численних працях, що дотичні до теми духовного життя, книжності, проблем взаємин людини і світу в середньовіччі². Окремі аспекти розроблялися у працях, які стосуються церковного права, відображеного в церковних уставах та кормчих³. Детально досліджувалася біблійна термінологія. Зокрема, відзначалося, що відповідник давньослов'янського «покаяние» в давньоєврейському оригіналі позначає «повернення». У релігійному контексті «повернення» розумілося, що людина зрікається всього злого й звертається до Бога. Цим визначено сутність навернення, нерозривно пов'язаного зі зміною усієї поведінки та прийняттям нового образу життя. Таке розуміння вплинуло й на давньогрецький відповідник у Септуагінті μετάνοια (переворот, зміна в умі), вивчалися латинські та давньослов'янські аналоги (споріднені з іншим словом, «пеня»)-розплата, покарання, та ін.)⁴. Менш дослідженими в цьому плані є окремі літописні пам'ятки. Відзначалося, що літописці вказували на гріхи

¹ Доповідь була виголошена на міжнародній науковій конференції «Феномени каяття та спокути в історії та художній літературі», яка відбулася 10 грудня 2021 р. в Національному університеті «Чернігівський колегіум» ім. Т.Г. Шевченка.

² Напр.: Подскальські Г. Христианство и богословская литература в Киевской Руси (988–1237 гг.). *Subsidia Byzantinorossica*. Т. 1. Санкт-Петербург, 1996. С. 242–280, 304–318; Романов Б.А. Люди и нравы в Древней Руси. Историко-бытовые очерки XI–XIII вв. Ленинград: Изд-во Ленинградского университета, 1946. С. 86, 174–176 и др.; Верещагин Е.М. Христианская книжность Древней Руси. Москва; Берлин: Директ-Медиа, 2014. С. 78, 200 и др.

³ Напр.: Корогодина М.В. Кормчие книги XIV – первой пол. XVII в.: В 2-х т. Т. 1: Исследование. Т. 2: Описание редакций. Санкт-Петербург: Альянс-Архео, 2017. 600 с.

⁴ Камчатнов А.М. Перевод и благочестие. *Одиссей. Человек в истории. Язык Библии в нарративе*. Москва: Наука, 2003. С. 23–29.

князів ще за їхнього життя. Це вважалося необхідною умовою покаяння, яке власне було засобом змилювати Бога й уникнути жорстокого покарання⁵.

Спробуємо дослідити узус укладачів Початкового літопису, аналізуючи комплекс записів «Повісті временних літ» (далі: ПВЛ), де зустрічаються слова «покаяти ся» та «покаяньє». Для цього нам потрібно простежити всі випадки слововжитку і спробувати визначити, що спонукало до їх появи. Насамперед потрібно відзначити, що загалом нараховується лише трохи більше десятка контекстів, де аналізоване слово присутнє у ПВЛ. Це наводить на думку, що вислів був «сильним», ним не розмінювалися в буденних описах.

Передовсім падає в око, що це слово практично відсутнє в описах початку історії та язичницької Русі. Вперше воно з'являється у ПВЛ в оповіді про «поганську реформу» Володимира Святославича 6488/980 р. Йдеться про утвердження «загальноруського» пантеону з кількох божеств, повеління «поставити» кумир Перуна в Новгороді та гареми князя, подібні до тих, які колись були у ветхозавітного царя Соломона. Князь «посади» 300 жінок у Вишгороді, 300 – у Білгороді та 200 – на Берестові й, аналогічно, у Соломона було 700 жінок та 300 наложниць. Педальовання поганських звичаїв безпосередньо перед охрещенням у певному сенсі також належало до нарativity про охрещення: на контрастному тлі дій язичників розгорталася оповідь про підготовчий етап, саму подію та подальше благочестя Русі. Наша перша згадка дієслова «покаяти ся» передусім об'ємним цитатам із Книги Притч про злих та добрих жінок (Прит. 5:3–6 та Прит. 31:10–32). Пасажі про злих та добрих жінок відштовхувалися від опису гаремів та роздумів літописця про різну долю двох правителів. Якщо Соломон був мудрим, то «на кінець погібе», тоді як Володимир «бѣ невѣгольсь... а на кінець обрѣте спасеньє». Далі книжник переходить до оповіді про злих жінок, не вартих зусиль, котрі на них витрачаються. Після цього за асоціативним зв'язком згадує ще «добрих» і змальовує портрет ідеальної доброї дружини за Книгою Притч. Центральним ланцюжком, що пов'язує елементи такої складної побудови в одне ціле, є саме згадка про покаяння Соломона: «якоже рече Соломанъ **покаяв ся** о жена^х»⁶. Треба сказати, що в літописному тексті це чи не єдиний випадок, коли власне покаяння не стало продуктивним у християнському сенсі, бо Соломон все одно «погібе». Проте, можливо, чернець-літописець сподівався, що цей повчальний епізод вплине на його читачів, які не дозволитимуть собі навіть подумки захоплюватися чужою красою.

На наступну згадку натрапляємо у статті 6494/986 р. перед «Промовою Філософа». Оповідь має знаменитий сюжет випробування вір, у якому іудеї, прийшовши до Володимира, зневажливо кажуть про Христа, що це той самий, «єгоже мы распяхомъ». Їхні промови коментує грецький «Філософ», не названий на ім'я книжник із Візантії, діалоги з яким завершували випробування вір. Мовляв, справді, «в того вѣруем», а далі дуже коротко нагадує князеві канву новозавітних подій: пришествя Христа передрекли пророки, іудеї їх «претирали» й «побивали», а коли Ісус «распятыє прия», не справили очікувань Бога: «на сихъ же ожидаше **покаянья**. за .м. и за .с. лѣт. и не покаяше ся» (так хибно Лаврентієвський список, решта списків «**покаяша ся**»)⁷. Некаяття спричинило завоювання Єрусалима та знищення Храма римлянами. З одного боку, коментар Філософа ілюструє ідею, що хто не покаявся, не заслугоував на прощення. Знищення їх було правомірним. З іншого – є відповіддю на зневажливі слова іудейського посольства.

Далі книжник вміщує об'ємну «Промову Філософа», ведучи виклад від Творення Світу через історію патріархів, Ізрайльського, Іудейського царства та кількох «полонів» Єрусалима до Христа і Вселенських церковних соборів. Уся вона щільно насичена біблійним матеріалом. Новозавітна історія включає явні та приховані цитати з Євангелій. В епізоді учительства Ісуса див.: «послаше оучникъ своя проповѣдати царство. нб^оное. [и] **покаяньє** в оставленъє грѣх^ъвъ»⁸. Йдеться про ранньохристиянські навернення, відображені у Євангеліях. Тут близько до тексту процитовано Лк. 24:47⁹.

⁵ Данилевский И.Н. Эсхатологические мотивы в Повести временных лет. У источника. Сб. статей в честь члена-корреспондента РАН Сергея Михайловича Кашианова: В 2-х частях. Москва: Институт всеобщей истории РАН, 1997. Вып. 1. С. 172–220.

⁶ Тут і далі напівжирним виділено текст із термінами, які нас цікавлять. Цитати подано у спрощеній орфографії, збережено «ять» та «ери», виносні й титла не розкриваються. Див.: Лаврентьевская летопись. Полное собрание русских летописей. Т. 1. Москва: Языки русской культуры, 1997. Стп. 80. Р. 17. Усі п'ять головних списків ПВЛ, а також 3 рукописи Новгородського першого літопису зіставляються у: *The Pověst vremennykh lét: An Interlinear Collation and Paradosis*. Ed. by Donald Ostrowski. Harvard Library of Early Ukrainian Literature. Vol. X. P. 1–3. Cambridge: Massachusetts, 2003. P. 577.

⁷ Лаврентьевская летопись... Стп. 87.13–14; *Pověst vremennykh lét...* P. 643.

⁸ Лаврентьевская летопись... Стп. 103.14–16; *Pověst vremennykh lét...* P. 788–789.

⁹ Не відзначено у коментарях до видань Початкового літопису, див., напр., одне з останніх: *Повесть временных лет / Пер. Д.С. Лихачева, О.В. Творогова; комментарии А.Г. Боброва, С.Л. Николаева, А.Ю. Чернова, при участии А.М. Введенского и Л.В. Войтовича*. Санкт-Петербург: Вита Нова, 2012. 513 с.

В оповіді про одруження Володимира Святославича на сестрі василевсів, цариці Анні, під 6496/988 р. укладач ПВЛ уводить елементи діалогів. У словах візантійської царівни йдеться про те, як вона із великим сумом не бажала розлучатися з родичами та подругами й мало не відмовилася подорожувати в чужу землю. Брати нібито умовляли її зробити добро для обох земель, рідної Грецької та чужої поки що Руської. Головним аргументом у їх промовах було: «еда [так помилково Лаврентіївський, інші рукописи вірне: егда] како обратить бѣ тобою. Рускую землю **в покаянье**»¹⁰. Тут маємо своєрідне перед-речення подій. Йшлося про те, що царівна своїми діями сприятиме охрещенню, як пізніше й сталося. Коли, здобувши Корсунь, Володимир хворів очима, саме царівна переконала його охреститися, обіцяючи чудесне зцілення. Покаяння фактично ототожнюється з охрещенням й не виключено, що конструйовані літописцем діалоги також взоровано на євангельський текст (давньослов'янські цитати див. нижче).

Завершуючи величезний наратив про охрещення, укладач ПВЛ на закінченні статті 6496/988 р. звертається до сюжету, як зібрали дітей знаті та віддали їх учитися «книгам». Так здійснилося «просвѣщение» Руської землі, передбачене вже у пророцтвах. Свої слова він підкріплює великою серією біблійних цитат, пов'язаних з «просвѣщением», благословенням і вибором Господом «нових людей», хвалами від людей Богові, радістю служіння. Урочисте словослів'я Богові включає вислів про взірцевих руських християн раннього періоду. Істинний Бог протиставляється колишнім кумірам: Господь перебуває «въ вѣки хвалим... пѣваем...», «а демони проклинаеми от блговѣрныхъ мужъ и от говѣинныхъ женъ» (у Лаврентіївському, Радзивілівському та інших списках, залежних від суздальської групи, прочитуються «вѣрныѣ», але в Іпатіївському та Новгородському 1-му літописі вжите саме архаїчне «говѣинни» – «благочестивий, благочестивий»¹¹), «иже прияли суть крещенье **и покаянье**. въ отпушенье грѣховъ. новии людье хъяньстии»¹². Знову використано цитату з Лк. 24:47 про покаяння, пов'язане з відпущенням гріхів. Пор.: «и проповѣдати ся въ имя его **покаянию**. и оставлению грѣховъ. въ всѣхъ языцѣхъ. начыньше отъ Иерлма»¹³. Замість складного виразу «проповѣдати ся въ имя его **покаянию**...» літописець уживає поряд «крещенье **и покаянье**». Що цікаво, книжник застосовував, ймовірно, кілька версій із відомих йому рукописів Євангелія, оскільки використано синонім із пари «оставление»/«отпущение» гріхів у цитаті в цьому біблійному вірші¹⁴. До речі, в євангельському тексті кілька разів зустрічається «крещение **въ покаяние**» (або «...на...»). Окрім названого запозичення з Лк. 24:47 пор. інші вірші, що прочитувалися на службах, за текстом Апракоса Мстислава Великого. Мт. 3:11 (слова Ісуса) «азъ оубо крещая вы водою **въ покаяние**...» (арк. 184, в. 11). Мк. 1:4 «бысть Иоанъ крестия въ пустыни. и проповѣдая крещение **на покаяние**...» (арк. 184, г. 7). Лк. 3:3 (про Ісуса) «...проповѣдая крещение **на покаяние**...».

Наступна згадка з'являється після перерви, вже в оповіді про завершення шляху Володимира Святославича 6523/1015 р. Точніше – у тих роздумах, що йшли після опису похорон. Книжник пише про те, яке значення для Руської землі мав князь-хреститель. Спочатку протиставляються етапи його життєвого шляху – усе те, що передувало хрещенню і йшло після головної події. Див.: «аще... [усі списки орім Лаврентіївського + в поганствѣ.] на скверннуну похоть желая. но послѣже прилежа к **покаянью**»¹⁵. У кількох словах подано, так би мовити, резюме історичного наративу. Частина його розгорталася подією, включаючи сюжет про облаштування кількох сотень жінок князя під Києвом та його розпусний норов. Щоправда, літописець не зауважує повну зміну способу життя в цьому сенсі, натомість пропонує ідеальний портрет «доброї жони» під 980 р., а під 6504/996 р. акцентує інший аспект, виключне миролюбство після охрещення – Володимир нібито жив «миром» із усіма «окольными» князями. Під 1015 р. книжник розмірковує про причини поведінки хрестителя за часів його поганства й виправдовує усі «сгрѣшення» незнанням. Див. фрагмент, відсутній у Лаврентіївській гілці рукописів ПВЛ, але присутній в Іпатіївському, Новгородському 1-му та новгородсько-софійських зводах: «(аще) ... в невѣжствѣ. етера быша сгрѣшения. послѣди же расыпаша ся. **покаяньемъ** и млтнями»¹⁶. Через

¹⁰ Лаврентьевская летопись... Стп. 110.21–22; *Pověst vremennykh lét...* P. 851.

¹¹ Словарь древнерусского языка XI–XIV вв. Т. 2. Москва: Институт русского языка, 1989. С. 342.

¹² Лаврентьевская летопись... Стп. 120.31–121.3; *Pověst vremennykh lét...* P. 943–944.

¹³ Апракос Мстислава Великого / Под ред. Л.П. Жуковской. Москва: Наука, 1983. С. 54 (арк. 22а). Грецький текст див.: *Novum Testamentum Graece, post Eberhard et Erwin Nestle, ed. Barbara et Kurt Aland, Johannes Karavidopoulos, Carlo M. Martini, Bruce M. Metzger. Stuttgart, 1979.* P. 245.

¹⁴ Альберти А. Лексические и текстовые особенности церковнославянских Евангелий. *Slavia Christiana. Язык. Текст. Образ. Римские Кирилло-Мефодиевские чтения. Selecta. Славянские средневековье. Богослужение. Книжность. Язык.* Москва: Индик, 2018. С. 29–52, зокр. с. 40.

¹⁵ Лаврентьевская летопись... Стп. 131.2–4; *Pověst vremennykh lét...* P. 1030.

¹⁶ *Pověst vremennykh lét...* P. 1031 (ПВЛ, 131.5б–с); Ипатьевская летопись, *Полное собрание русских летописей.* Т. 2. Москва: Языки славянской культуры, 1998. Стп. 117.

кілька рядків подано роздуми про протилежні долі. Хтось міг прожити усе життя праведником, а наостанок вчинити «неправду», через що «вся правда его не воспомянет ся». Натомість інші «развращено пребывают», проте наостанок змінюють життя й очищуються від гріхів. Див.: «и къ смрти въспомануть ся. и **покаяньемъ** добрымъ оч^ттитъ грѣхы»¹⁷. А також: «**покааньемъ** расыпа грѣхы своя [Хлебніковський +и] мл^тнями»¹⁸. Ці роздуми кореспондують з розглянутим вище сюжетом про «покаяння» під 980 р., де протиставлено долі Соломона та Володимира. Взагалі ж ідеться про наскрізну тему ПВЛ та інших ранніх давньоруських авторів, таких як митрополит Іларіон – про те, що Русь пізно прийняла хрещення, але її доля нічим не гірша від долі старших християнських народів.

Наступна згадка – в урочистій похвалі книгам під 6545/1037 р., де книги порівнюються з незліченою глибиною та річками, які напоюють «вселенною». Зокрема укладач ПВЛ пише: «книгами бо кажеми и оучими есмы. пути **покаяню**. [и] мдр^ть бо обрѣтаемъ»¹⁹. З окресленої ролі книг очевидно, що йдеться не про будь-які тексти, а про духовні твори, які дозволяють навчити читачів шляхам покаяння.

Під 6676/1068 р. оповідь про розгром союзних військ кількох князів від половців супроводжуються виписками зі «Слова про казни Божі», яке у старій літературі вважалося твором св. Феодосія Печерського²⁰ й побудоване на запозиченнях із давньослов'янського збірника «Златоуструй»²¹. Поразка у битві пояснюється гріхами, докладно оповідається про те, які наслідки спіткають тих, хто веде гріховний спосіб життя. Після чого бачимо незакінчене речення: «аще ли **покаявше ся** будемъ...»²². Продовження його в цій фразі чи близьких до неї немає – не виписано, що відбудеться в такому разі, якщо («аще») відбудеться покаяння. Пор.: закінчене речення в «Златоуструй»: «аще раскаявше ся въспятъ пакы възвратим ся на праведное жите»²³. Лише на наступному аркуші ПВЛ знаходимо відповідник, хоча й неточний. Це означає, що йдеться не про розрив цитати, а про недописане вище речення. Див.: «аще ли **ся** **покаемъ** от злюбъ наши^х. то акы чадомъ своимъ [по]дасть» [Господь]²⁴. Цікаво також, що у «Златоуструй» тут слово «покаяние» не вживається: «да аще ся всѣ^х преж^леречены^х зль [у групі рукописів: зльобъ] отвьржемъ»²⁵. Нижче книжник вміщує ще одне звернення до своїх читачів, знову неузгоджене. Пор. ПВЛ: «взищѣте суда. избавите обидимаго. на **покаянье** придемъ»²⁶, – а також «Слово о казнях...»: «взищѣте соуда и избавите оби[ди]маго на покаяние оустрьмите ся...»²⁷. З цього випливає, що укладач ПВЛ випадково залишив чернетковий варіант, недоопрацювавши своє джерело.

Нарешті, останню згадку вміщено на завершній «апокаліптичній» статті з цілим числом сотень років 6600/1092, в якій книжник розмістив згадки усіляких зловісних знамень (хвороби, через які в короткий час було продано 9 тис. гровів, нашестя невидимих «навъев»-мерців у Полоцьку, захоплення половцями людей). Усі злі події Господь навів: «веля на^м имѣти **покаянье**. и въстягнути ся от грѣха и зависти и от прочихъ злыхъ дѣлъ неприязнень»²⁸. Враховуючи, що «неприязнь» було другим найменуванням диявола, це сильне висловлювання, хоча з конкретних проявів зла названо лише заздрість. Цікаво, що у «Златоуструй» тут у паралельному фрагменті бачимо «сатану»: «отрицае^м ся сотоны и всѣ^х дѣлъ его и всѣ^х злюбъ его»²⁹. Також «Златоуструй» вміщує великий перелік того, що «отлучаетъ» людей від Господа: «...л'жами срящами . вльшбами клеветами , татбами . разбои блоудомъ и пїяство^м. завистыми враж^лами»³⁰. З нього укладачем ПВЛ використане лише «зависти».

¹⁷ *Pověst vremennykh lět...* P. 1033–1034 (ПВЛ, 131.5k–l).

¹⁸ Пор. ПВЛ, 131.5b–c та 131.5w, *Pověst vremennykh lět...* P. 1035.

¹⁹ Лаврентьевская летопись... Стп. 152.13–14; *Pověst vremennykh lět...* P. 1205.

²⁰ Зараз прийнято думку про анонімний твір: Подскальскі Г. Христианство и богословская литература... С. 159.

²¹ Милтенов Явор. Слово за засухата и за божите наказания – текстологическое и извороведское исследование. *Известия на Института за български език «проф. Любомир Андрейчин»*. Кн. XXX. София: Институт за български език, 2018. С. 214–261, зокр., с. 222–224. Тому літопис незрідка прямо порівнюють зі «Златоуструєм», за рукописом XII ст., Gippius, Alexey A. Reconstructing the original of the Povest vremennux let: a contribution to the debate, *Russian linguistics*. Vol. 38. 2014. P. 341–366, зокр., р. 354–359. Варто додати, що у цьому слові «Златоуструя» не використовується «покаяние» чи «покаяти ся» (переважно, вжито синонімічні заміни, зрідка «раскаяти ся», іменника взагалі немає).

²² Лаврентьевская летопись... Стп. 168.3–4; *Pověst vremennykh lět...* P. 1339.

²³ Милтенов Явор. Слово за засухата... С. 244.

²⁴ Лаврентьевская летопись... Стп. 169.16–18; *Pověst vremennykh lět...* P. 1350–1351.

²⁵ Милтенов Явор. Слово за засухата... С. 248.

²⁶ Лаврентьевская летопись... Стп. 169.24–26; *Pověst vremennykh lět...* P. 1352.

²⁷ Шахматов А.А. Повесть временных лет и ее источники. *Труды отдела древнерусской литературы*. Т. IV. Москва; Ленинград: Изд-во АН СССР, 1940. С. 9–150, зокр., с. 107–108; Милтенов Явор. Слово за засухата... С. 243–248.

²⁸ Лаврентьевская летопись... Стп. 215.24–25; *Pověst vremennykh lět...* P. 1721.

²⁹ Милтенов Явор. Слово за засухата... С. 251.

³⁰ Там же. С. 250.

У цілому, треба відзначити, що Початковий давньоруський літопис, на відміну від його літописних продовжень XII ст. і пізніших, практично не вживає слово «покаяние» стосовно князів. Єдиним винятком є фігура Володимира Святославича, але в цьому випадку освітлювалася найважливіша для історії Русі подія охрещення. Якщо період охрещення беремо в широкому контексті (вкупі з паганською реформою, як про це вже йшлося вище), то на нього припадає 9 згадок «покаяние» та «покаяти ся» із 13. Щільний зв'язок «крещення» та «покаяння» викликаний не тільки змістовним наповненням. Подібні вислови модельовані за деякими виразами з Євангелія, іноді прямо запозичені з нього. Відтак, ім'я Володимира Святославича потрапило до відповідних роздумів літописців винятково через висвітлення хрещення. Ми не зустрінемо поряд із нашими термінами «покаяние» та «покаяти ся» жодного іншого князівського імені, при тому, що в давньоруській історії налічується доволі епізодів, де каяття з учиненого було б цілком доречним. Це означає, що, попри протилежну традиційну думку дослідників, Початковий літопис уникав експліцитних вказівок на гріхи князів, які включали б слова «покаяти ся» та «покаяние». Узагалі, відповідні терміни відсутні в типово світських статтях в оповіді про політичну боротьбу, війни, взаємини у князівському клані Рюриковичів. Хоча одного разу на «покаяние» натрапляємо в діалогох правителів (візантійської царівни та її братів-василевсів), однак насправді йдеться про своєрідне передхрещення ролі царичі Анни в охрещенні Руської землі. Усе сказане означає, що досліджувані слова належали до строго високого регістру. Очікувано, чимало висловів сполучається з біблійними цитатами та витримками з пам'яток церковно-книжного характеру.

References

- Alberti, A. (2018). Leksicheskie i tekstovye osobennosti tzerkovnoslavianskikh Evangelij [Lexical and textual features of the Church Slavonic Gospels]. *Slavia Christiana. Yazyk. Tekst. Obraz. Rimskie Kirillo-Mefodievskie chtenija. Selecta. Slavianskoe srednevekovie. Bogosluzhenie. Knizhnost. Yazyk – Language. Text. Image. Rome's Cyril and Methodius Readings. Selecta. Slavonic Middle Ages. Divine Service. Scribes. Language.* P. 29–52.
- Danilevskij, I.N. (1997). Eskhatologicheskie motivy v Povesti vremennykh let [Eschatological motives in the Tale of Bygone Years]. *U istochnika. Sb. statej v chest chlena-korrespondenta RAN Sergeya Mixajlovicha Kashtanova: V 2 ch. – At the source. Collection of articles in honor of chlen-korrespondent RAN Sergei Mikhailovich Kashtanov: In 2 v. V. 1. P.* 172–220.
- Gippius, Alexey A. (2014). Reconstructing the original of the Povest vremennykh let: a contribution to the debate. *Russian linguistics.* Vol. 38. P. 341–366.
- Kamchatnov, A.M. (2003). Perevod i blagochestie [Translation and piety]. *Odissey. Chelovek v istorii. Yazyk Biblii v narrative – Odyssey. A person in history. The Language of the Bible in Narrative.* P. 23–29.
- Korogodina, M.V. (2017). Kormchie knigi XIV – pervoj pol. XVII v. V 2-x t. T. 1: Issledovanie. T. 2: Opisanie redaktzij [Kormchaia Books of the XIV – the first half of the XVII c. In 2 v. Vol. 1: Study. Vol. 2: Description of redaktions]. Alliance-Arheo. 600 p.
- Miltenov, Ya. (2018). Slovo za zasukhata i za bozhiite nakazaniia – tekstologicheskoe i izvorovedsko izsledvanie [A Sermon on the drought and divine punishments – a textual and source study]. *Izvestiia na Instituta za bulgarski ezik «prof. Liubomir Andrejchin» – Proceedings of the Institute for Bulgarian Language «prof. Liubomir Andrejchin».* B. XXX. Sofiia. P. 214–261.
- Podskalski, G. (1996). Khristianstvo i bogoslovskaja literatura v Kievskoj Rusi (988–1237 gg.) [Christianity and theological literature in Kievan Rus (988–1237)]. *Subsidia Byzantinorossica.* Vol. 1.
- Vereshchagin, E.M. (2014). Khristianskaia knizhnost Drevnej Rusi [Christian bookish Old Rus' literature]. 209 p.

Вілкул Тетяна Леонідівна – доктор історичних наук, провідний науковий співробітник Інституту історії України НАНУ (Київ, Україна).

Vilkul Tetyana L. – Doctor of historical sciences, Leading Researcher of the Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

Email: tvilkul@gmail.com

THE TERMS «REPENTANCE» AND «TO REPENT» IN THE TALE OF BYGONE YEARS

The article is devoted to the terminology of repentance in one of the elder Old Rus texts. In more strictly sense we analyze the using of the noun «repentance» («pokayanie») and the verb «to repent» («pokayati sya») in the Primary Chronicle. The task is to study the word occurrences and to find out what triggered their appearance. While the semantics of repentance is developed in the fields of the history of the church law, medieval spiritual life and literature, the general problems of the relationship between man and world in the Middle Ages, the use of those words in the chronicles and other historical narratives attracts less scholar attention. However, it was argued that the chroniclers willfully pointed to the sins committed by the Rus princes by their lifetime to turn God to mercy. First of all, it should be noted that words «to repent» and «repentance» occur in the Primary Chronicle in relatively few entries. In particular,

they are completely absent in the story on the emerging of Rus. The very first occurrence is the narrative about the «pagan reform» of Vladimir Sviatoslavich in 980. In total there are slightly more than a dozen contexts, which imply they were not used in everyday descriptions. Besides, the Primary Chronicle, unlike the sources of the 2nd half of the XII – XIII c., practically does not use the word «repentance» in descriptions of the princes' deeds. The only exception is the figure of Vladimir Sviatoslavich, involved in the most important for medieval authors the story of the baptism of Rus. That is, the name of prince put in repentance context due to a topic of a baptizing. As it seems, in all other cases scribes avoided a mention of princes in those passages, where words «repentance» and «to repent» were used explicitly.

Key words: Old Rus, Old Russian Primary Chronicle, Old Russian chronicles, medieval literature.

Дата подання: 15 грудня 2021 р.

Дата затвердження до друку: 28 грудня 2021 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Вілкул, Т. Терміни «покаяние» та «покаяти ся» у «Повісті временних літ». *Сіверянський літопис*. 2022. № 1. С. 4–9. DOI: 10.5281/zenodo.6791925.

Цитування за стандартом APA

Vilkul, T. (2022). Terminy «pokaianye» та «pokaiaiy sia» u «Povisti vremennykh lit» [The terms «repentance» and «to repent» in the Tale of Bygone Years]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 1, P. 4–9. DOI: 10.5281/zenodo.6791925.

